

JEUGDBEWEGING ALS HETEROTOPIE?

“In Vlaanderen is de jeugdbeweging nog springlevend” kopte het NRC in 2019. Tienduizenden kinderen en jongeren kijken tijdens de schoolweek reikhalzend uit naar zaterdag of zondag op de jeugdbeweging. Maar die jeugdbeweging is niet voor iedereen een even warm nest.

Met meer dan 275.000 actieve leden behoren de Vlaamse jeugdbewegingen (Chiro, Scouts & Gidsen, KSA, KLJ, etc.) tot de grootste vrijwilligersorganisaties in België, maar zijn ze ook en vooral een van de belangrijkste vrijetijdsbestedingen voor jongeren. Zelfs in coronatijden gingen vele tienduizenden jongeren deze zomer samen op kamp, en de wekelijkse activiteiten zijn voor vele jongeren het hoogtepunt van de week.

Maar voelen alle jongeren zich er even goed op hun gemak? Jeugdbewegingen worden wel eens verweten dat ze te wit en te middenklasse-georiënteerd zijn. Maar hoe zit het op vlak van gender en seksualiteit? In dit artikel bekijken we, op basis van interviews en participerende observaties binnen Vlaamse jeugdwerkingen, hoe welkom LGBTQIA+-jongeren zich voelen in de jeugdbewegingen.

Heteronormativiteit

LGBTQIA+. Het is een acroniem dat een heel diverse lading dekt. Elke letter staat voor een heel andere seksuele of genderidentiteit: lesbisch, gay (homoseksueel), biseksueel, transgender, queer of questioning (zoekend), intersekse en aseksueel (voor

begripsverheldering, zie de uitgebreide woordenlijst van Çavaria: <https://cavaria.be/woordenlijst>). Niet iedereen wil zich bovendien op één bepaalde identiteit laten vastpinnen, of voelt zich comfortabel bij een permanent label (mede vandaar de toevoeging '+'). Toch delen de personen onder deze verschillende labels wel iets met elkaar. Al wie niet cisgender of hetero is, botst namelijk op de discriminerende werking van heteronormativiteit in onze samenleving.

We zeggen dat onze samenleving heteronormatief is, omdat ze is ingericht volgens normen die heteroseksualiteit mogelijk maken en vormgeven. Bijvoorbeeld dat mannen en vrouwen fundamenteel verschillend zijn, dat ze tot elkaar zijn aangetrokken, en dat ze van nature het beste functioneren binnen eigen, afgebakende rollen. Hoewel deze normen seksualiteit in onze samenleving regelen, gelden ze niet enkel in de slaapkamer. Heteronormen bepalen in meer of mindere mate ons gedrag op heel verschillende plekken, van de keuken tot de discotheek, van de speelgoedwinkel tot de werkvloer. En ook in de jeugdbeweging.

Net als plaatsen zijn de normen die er gelden het product van sociale interacties. Door ons eigen gedrag, en door onze reacties

op het gedrag van anderen, bepalen we samen wat op een bepaalde plek of tijdstip als passend (of gepast) aanvoelt. Dat is niet altijd comfortabel voor iedereen: wat voor velen 'natuurlijk' aanvoelt, is voor sommigen een bron van uitsluiting en discriminatie. Het is niet eenvoudig om je eigen identiteit te zoeken als je niet binnen de heteronormen past. De druk om je aan te passen aan de meerderheid is groot.

Heteronormativiteit wordt gereproduceerd, maar ook weleens uitgedaagd, in de vele kleine sociale 'opvoeringen' van onszelf die we aan anderen geven, in de verschillende contexten van ons dagelijks leven. Daardoor zijn niet alle plekken even dwingend heteronormatief. Sommige plekken kunnen we in navolging van Foucault zelfs heterotopie (van hetero=andere, en utopie) noemen: plekken waar, in het spel van reproductie en uitdaging, ook nieuwe normen vorm kunnen krijgen. Vanuit zulke plekken krijgt de hele samenleving soms een duwtje in een andere richting.

Ik zie, ik zie, wat jij niet ziet

Normen worden bewust, maar vaak ook onbewust, verdedigd en gereproduceerd. Niet alleen in woorden, maar ook via organisatiestructuren en handelingen. Daarom is het nuttig om te spreken over heteronormativiteit, én om te observeren welke praktijken stilzwijgend heteronormativiteit reproduceren. Dat is niet eenvoudig. Veel deelnemers en begeleiders van jeugdwerkgroepen vinden de eigen omgangsvormen, afspraken en tradities namelijk vanzelfsprekend.

Op vlak van organisatie kan heteronormativiteit bijvoorbeeld gereproduceerd worden door de manier waarop gender wordt geregistreerd bij inschrijvingen, het vasthouden aan bepaalde tradities zoals genderspecifieke uniformen of gender-gescheiden groepen. Over dat laatste bestaat onenigheid.

Sommigen noemen aparte meisjes- en jongensgroepen op zich genderbinair en vinden dat daardoor stereotypen worden versterkt. Vooral jongensgroepen hebben vaak een kwalijke reputatie, omdat ze een machocultuur zouden promoten waarbinnen heteronormativiteit, homo- en transfobie niet enkel getolereerd, maar ook versterkt worden.

Een transjongere die vroeger lid was van een meisjesgroep, verwoordt zijn visie daarop als volgt:

"Als je kijkt naar een jongens[groep] en een meisjes[groep]... De jongens komen zo vuil als iets terug en de meisjes komen met nagellakjes terug. En dan denk ik: "Kan je nog meer gaan stereotyperen? Kan je nog harder de genderrol erdoor drammen?" (transgender man, 22)"

Anderzijds geven sommigen ook aan dat hun meisjesgroep bij de jeugdbeweging net wél een plek was waar ze hun gender en seksualiteit konden bespreken en verkennen:

"Bij mij is dat eigenlijk gestart, dat ik er voor ben uitgekomen dat ik op meisjes viel in de [jeugdbewegingsgroep]. Omdat... praktisch de helft, ja meer dan de helft van mijn leiding was daar zelf lesbisch, aangezien dat het een meisjes [jeugdbewegingsgroep] was, dus ja..." (transgender man, 20, over zijn ervaring in de meisjesgroep van een mainstream jeugdbeweging waar hij vroeger enkele jaren lid was)

Ook de ruimtelijke inrichting speelt een rol. In jeugdwerklokalen of kampplaatsen delen jongeren ook intieme ruimtes als toiletten, douches en slaapplekken. Deze plekken zijn erg genderbinair ingericht, en dat ze gedeeld moeten worden bezorgt heel wat LGBTQIA+-jongeren stress. Zo zijn LGBTQIA+-jongeren soms bang om samen te douchen met heterojongeren omdat ze dan bekeken kunnen worden, maar ook omdat ze niet verdacht willen worden van ongepast seksueel gedrag:

"Ik ben wel iemand die alles over-analyseert, en dan denk je weleens: ik hoop dat die persoon niet homofoob is, want dan kan die denken dat ik er een move op wil doen, en dat zou ik bij een lesbische vriendin nooit hebben. Ook omdat die ook weten dat het niet zo is dat omdat je lesbisch bent, je op iedereen valt die vrouw is." (cisgender vrouw, 28, lesbisch, over logeren bij hetero vriendinnen)

De genderscheiding wordt op zulke plekken bovendien streng bewaakt, ondervinden kinderen met een gender non-conform uiterlijk:

"Ik vond het heel moeilijk om naar het toilet te gaan in een meisjes-wc omdat ik wist dat mensen gingen kijken en opmerkingen gingen geven. Ik vond dat heel moeilijk. Terwijl ik er wel zelf bewust voor koos om er zo [jongensachtig] uit te zien." (cisgender vrouw, 24, lesbisch, over een periode in haar kindertijd waarin ze op een jongen leek)

Tijdens jeugdwerkactiviteiten zien we gender- en heteronormativiteit in interacties tussen en leden en begeleiding; in de keuze, inhoud en inkleding van spelen; in taalgebruik, en in interventies van leiding of net het gebrek daaraan.

Op een gegeven moment waren we als lid maar met drie meisjesleden, en de rest allemaal jongens, en heel mannelijke leiding. Drie jongens en één meisje... zelfs géén. Dus heel veel voetballen, altijd heel veel typische jongensspelletjes... Zo echt dat het gebeurde dat de meisjes aan de kant zaten en dat er niets aan gedaan werd. Ik heb daar dan thuis heel veel voor geweend als kind. (cisgender man, homo, 24, over zijn ervaring in een mainstream jeugdbeweging)

Heteronormativiteit uit zich ook onderhuids. Kinderen en jongeren voelen snel aan dat ze 'anders' zijn dan de meerderheid in een groep, en vinden het daarom moeilijk om te weerstaan aan de groepsdruk om zich te conformeren.

"Ik ben een keer een maand naar de [mainstream lokale jeugdbeweging] geweest en ik voelde me daar echt niet op mijn plaats, want ik was heel beschaamd over mezelf. Ik was jong, ik leek op een jongen. [...] Ik weet nog dat ik zelfs m'n haar toen in een staartje heb proberen te doen, maar met heel veel speldjes en zo, om er toch vrouwelijk uit te zien. Maar ik voelde me zo onlelijk op dat moment." (cisgender vrouw, lesbisch, 24, over haar ervaring in een mainstream jeugdbeweging toen ze 11 jaar

Het is niet eenvoudig om je eigen identiteit te zoeken als je niet binnen de heteronormen past. Bron: Marjan Moris

was)

Veilige plekken

Jeugdwerk specifiek voor LGBTQIA+-jongeren kan een veiligere omgeving bieden. Vooral in grotere steden zijn er enkele specifieke groepen die bijzondere aandacht schenken aan bewustwording, onderlinge steun en positieve identiteitsontwikkeling.

"[De vorming gebeurt] in kleine groepjes elke avond, en er wordt dan elke avond een ander onderwerp besproken. De onderwerpen zijn: coming in, coming out, verliefdheid en relaties, seksualiteit, gender, en dan eentje om af te sluiten, dat vergeet ik even. En ja, dat is eigenlijk een moment waarbij we zo wat basisdingen kunnen meegeven, maar waarop ze ook gewoon iets kwijt kunnen. Er zijn dan ook afspraken dat alles binnen dat groepje blijft, dat niemand iets doorvertelt wat daar gezegd is. Ook dat er niet wordt gelachen met elkaar." (vrijwillig begeleidster LGBTQIA+-jeugdwerk over zomerkamp)

LGBTQIA+-jongeren kunnen er bevestiging vinden voor wie ze zijn, werken aan zelfaanvaarding en een houding tegenover de buitenwereld. Ze steunen elkaar en lopen er minder risico's bij het uitproberen en beleven van verschillende identiteiten.

"Die peer support is ook iets heel belangrijks, denk ik. Als ik deze safe space niet had gehad waar jonge mensen over hun ervaringen praatten en hun ervaringen deelden... Dat heeft me als persoon gevormd, me geholpen om mijn identiteiten te ontdekken en ontwikkelen." (non-binair persoon, panseksueel, over deelname aan LGBTQIA+ specifieke jeugdwerkgroep)

Binnen LGBTQIA+ specifiek jeugdwerk geven veel mensen aan dat ze bewust omgaan met de normativiteit. Toch reproduceren ook deze groepen 'afgeleiden' van de heteronorm, zoals bijvoorbeeld de verwachting dat iedereen zich wil outen of een vaste, monogame relatie nastreeft. Daarnaast wordt ook een zekere mate van transfobie vastgesteld, en is er ook sprake van 'homonormativiteit': een binaire genderopvatting die homomannen en lesbische vrouwen in mannelijke en vrouwelijke types onderverdeelt.

"Wat niet wil zeggen dat het allemaal rozengeur en maneschijn is, want L, G, B en T en de rest is heel anders, en soms hebben wij daar ook wel problemen tussen. Dat er een misbegrip is. Bijvoorbeeld dat iemand die homo is een transfobe opmerking maakt, waarschijnlijk niet slecht bedoeld, maar dat valt dan in slechte aarde bij hen. Dus dat gebeurt ook wel. We proberen dat dus zoveel mogelijk te vermijden. Dat is nooit omdat ze transfoob zijn, daar ben ik zeker van, maar die gevoeligheid..." (begeleider LGBTQIA+ specifieke jeugdvereniging)

Tenslotte vormt ook een duidelijke profilering een drempel voor sommige jongeren die hun gender- of seksuele identiteit niet publiek bekend willen maken. Daarom gaan enkele LGBTQIA+-organisaties erg voorzichtig om met het kiezen van locaties voor bijeenkomsten en activiteiten.

"Sommige mensen weten nog niet hoe ze hun seksualiteit kunnen verzoenen met hun religie, of gewoon met hun identiteit op heel veel vlakken, of hun trauma's. Dus dan kan je niet met je vlag gaan wapperen, of zeggen: "we spreken af bij [bekende LGBTQIA+ vereniging]". Nee, dan moet het neutraal zijn." (professioneel begeleidster LGBTQIA+ jeugdwerkgroep gericht op jongeren met een migratieachtergrond en jongeren van kleur)

Gespecialiseerde jeugdwerkinitiatieven zijn echter schaars en niet altijd goed bereikbaar. Zowel jongeren als jeugdwerkers geven aan dat vooral in de provincie West-Vlaanderen het LGBTQIA+ aanbod beperkt is. Ook voor jongeren uit kleinere dorpen is het soms

moeillijk om activiteiten te bereiken en 's avonds terug te keren. Online activiteiten zijn wel beschikbaar voor een grotere groep, maar de behoefte aan fysiek bereikbare jeugdruimtes buiten de steden blijft groot.

Het mainstream jeugdwerk aanbod is op deze plekken vaak wél goed vertegenwoordigd. Het belang van werken aan veiligheid in deze organisaties is dan extra groot. LGBTQIA+-jongeren hebben er immers weinig alternatieven.

Heterotopische experimenten

Gelukkig proberen veel mainstream jeugdbewegingen om inclusiever en divers-sensitiever te werken. Vaak gebeurt dit vanuit ad-hoc noden en worden creatieve oplossingen bedacht.

Respondent: "Qua kinderen, transgenders [...] die worden dan gewoon vaak apart op een kamer gelegd met hun vriendje of vriendinnetje, dat die dan gewoon op een aparte kamer liggen, met twee of drie, en dat wordt dan zo opgelost. En douchen, dat is gewoon op de kamer. Dus dat is geen probleem."

Interviewer: "En de accommodatie is daarop voorzien?"

Respondent: "Ja, of anders zeggen we gewoon tien minuten voor het einde van het spel: "Als je al wil gaan douchen, ga dan maar douchen". Als die andere kinderen dan vragen: "Oh, wat is die al gaan doen?" dan zeg je: "Ja die moet naar de wc", en punt." (vrijwillig begeleider mainstream vakantieorganisatie)

Spontane oplossingen zijn goed bedoeld, maar draaien niet altijd goed uit. Ze vragen vaak (te) veel initiatief en durf van LGBTQIA+-kinderen en jongeren zelf.

Ook als leiding dragen LGBTQIA+-jongeren een grote verantwoordelijkheid. Ze staan in de schijnwerpers als rolmodel voor LGBTQIA+-kinderen en jongeren, en zijn bezorgd om de inclusiviteit van een jeugdbeweging.

"Ik heb deze zomer ook zelf een kampje gegeven aan kleutertjes om te knutselen en dan vragen ze ook "Ooh, heb jij een liefje?". Dan heb ik ook eerlijk ja geantwoord en dan vragen ze "Hoe heet die?". En dan zei ik de naam en dan was dat een meisjesnaam. En zij zo: "Huh, dat is een meisjesnaam?" 10 minuten daarna zei ze zelf ook zo van: "Ik heb een liefje en dat is ook een meisje". Dus als een monitor daar zelf ook al open over is, kijken andere mensen daar wel naar op." (cisgender vrouw, 19, samen met een meisje, over haar begeleidersrol)

Deze rol legt echter een grote druk op de schouders van LGBTQIA+ leiding. Om dat draaglijk te houden, moet ook de rest van de jeugdbeweging zich als bondgenoten achter hetzelfde project scharen:

"Met ons kader staan we echt sterk. En hetzelfde, als je iets tegen een vriend of vriendin van mij zou zeggen, dat ik daar op in zou pikken, dat zij dat ook bij mij zouden doen. Dus ik voel mij altijd wel heel veilig." (cisgender vrouw, 22, biseksueel, over een mainstream vakantieorganisatie)

Zulke alliantievorming leidt tot een grotere openheid en bespreekbaarheid van diversiteit en uitsluitingsmechanismen. Zo ontstaan veilige omgevingen, waarin meer LGBTQIA+-jongeren openlijk hun eigen identiteiten kunnen verkennen en zich tegelijk deel kunnen voelen van de grotere groep.

"Als wij in de groep zaten als lid, was het voor ons superduidelijk wie van de leiding homo of bi was of whatever, en dat is altijd goed onthaald geweest. En daar ben ik wel echt dankbaar voor, dat dit zo een vereniging is waar iedereen wel zijn plek in heeft." (cisgender vrouw, 22, lesbisch, over mainstream jeugdbeweging waar ze leiding geeft)

Zulke voorbeelden waren in ons onderzoek jammer genoeg zeldzaam. Ze bieden echter wel een kijk op wat een meer inclusieve mainstream jeugdbeweging kan betekenen. Waar LGBTQIA+-organisaties de rol van veilige ruimte opnemen, zouden mainstream jeugdbewegingen zich kunnen ontwikkelen tot heterotopie: plekken waar nieuwe normen zich kunnen ontwikkelen, zoals uitgelegd door Foucault. Binnen zo'n heterotopie kunnen niet alleen andere, inclusieve normen groeien. Doordat zulke plaatsen sterk verbonden zijn met de rest van de samenleving kunnen die normen bovendien naar buiten worden uitgedragen. Voor cisgender heterojongeren en kinderen zijn ze plekken van informeel leren, die hen bewustmaken van de reproductie van heteronormativiteit en de uitsluiting die dit veroorzaakt; lessen die ook naar andere plekken worden meegenomen. Tegelijk worden ouders bereikt die via hun kinderen verbonden zijn met de jeugdbeweging.

"De vrijwilligers op uitwisseling waren daar om te feesten, en ze leerden elkaar kennen met die voornaamwoorden, wat ik erg interessant vond. Als je je voorstelt zeg je niet gewoon wie er is, maar: 'k ben X, ik kom van Gent' en dan voeg je toe hoe je genoemd wil worden: 'zij/haar'. Dit soort dingen is echt heel cool." (reflectie van een begeleidster bij een mainstream jeugdwerkorganisatie over wat ze leerde van hun uitwisselingsproject rond gender)

"Bij ons wordt er echt wel op [aanvaarding door ouders] ingezet. Ik heb ook altijd het gevoel gehad dat ik gewoon kan zijn wie ik ben." (cisgender vrouw, 22, biseksueel, over een mainstream vakantieorganisatie)

Zo wordt niet alleen de jeugdbeweging, maar de hele samenleving een veiligere plek voor wie zich niet aan de heteronorm conformeeert.

Dit artikel is gebaseerd op het volgende onderzoeksrapport: Moris, M., Pan, X., Speijer, L., Bussels, M., Janssen, S., & Loopmans, M. (2020). Ik zie, ik zie, wat jij niet ziet: Gender- en seksuele identiteit in het jeugdwerk, Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Departement Cultuur, Jeugd, Media.

Literatuurselectie

Butler, J. (1990). Gender trouble: Feminism and the subversion of identity. New York: Routledge.

De Pauw, P., Vermeersch, H., Coussée, F., Vettenburg, N. & Van Houtte, M. (2010) Jeugdbewegingen in Vlaanderen: een onderzoek bij groepen, leiding en leden. Brussel: Vlaams Ministerie van Cultuur, Jeugd, Sport en Media. Online: http://www.sociaalcultureel.be/jeugd/onderzoek/rapport_jeugdbewegingen.pdf

Foucault, M., & Miskowiec, J. (1986), Of other spaces. *diacritics*, 16(1), 22-27.

Pan, X., & Loopmans, M. (2020) Intersectional Heterotopia: HIV and LGBTQ+ Movement in China. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*. Early view online: <https://doi.org/10.1111/tesg.12409>

Marjan Moris (marjan.moris@expeditions.be), **Xin Pan**, **Mirjam Bussels** en **Sam Janssen** werken bij Expeditions vzw, een consultancy- en onderzoeksnetwerk voor maverick onderzoekers. **Marjan Moris** is ook postdoctoraal medewerker aan de Universiteit Antwerpen en deeltijds docent aan de KU Leuven. **Xin Pan** werkt aan een doctoraat over queer migratie aan de KU Leuven en de University of Leicester. **Lara Speijer** is master of Sustainable Development en volgt nu de master of Water Resources Engineering, beide aan de KU Leuven. Voor dit onderzoek deed ze een stage bij Expeditions vzw. **Maarten Loopmans** (maarten.loopmans@kuleuven.be) is hoofddocent Geografie aan de KU Leuven.